



МІЖНАРОДНЕ ЗАКОНОДАВСТВО З ПИТАНЬ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

**ЧОЛАН Тетяна Анатоліївна - аспірант кафедри кримінального права
Національної академії прокуратури України, юрист 1 класу**

Стаття посвячена освещению актуального вопроса – роли международно-правовых норм в регулировании отношений в сфере усыновления (удочерения) детей, гармонизации национального уголовного законодательства о защите прав детей.

Ключові слова: сім'я, міждержавне усиновлення, міжнародно-правовий акт, конвенція, декларація, дитина

Статтею 16 Загальної декларації прав людини проголошено, що сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави [1]. Кожна дитина має зростати у нормальній сім'ї, однак коли це неможливо – про дітей повинна дбати держава, яка, як проголошує Основний Закон України, відповідає перед людиною за свою діяльність (ст.ст. 3, 53 Конституції України). Ст. 9 Конституції України містить положення, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України».

Конвенцією ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року закріплено, що держави-учасниці, серед яких і Україна, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі [2].

Аналіз сучасного стану та структури транснаціональної організованої злочинності свідчить про те, що окремі види злочин-

ної діяльності, що приносять високі прибутки, розвиваються найактивніше. Особливу тривогу викликає динаміка цієї тенденції у сфері здійснення незаконних угод стосовно людини, у тому числі й під прикриттям усиновлення. Людське співтовариство з плinom часу усвідомило неможливість існування такої форми використання людини, яка дискримінувала її та принижувала гідність. Багатовікова протидія ганебному явищу торгівлі людьми не вщухає й сьогодні [3, 21].

Проблеми кримінально-правових та кримінологічних аспектів протидії торгівлі, зокрема й дітьми, висвітлено в роботах: О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, Є.М. Ковальської, В.М. Куца, К.Б. Левченко, Б.В. Лизогуба, Я.Г. Лизогуба, А.М. Орлеана, Г.П. Середи та інших дослідників цієї проблеми. Дослідженням питань усиновлення з позицій цивільного, сімейного, міжнародного права займалися Л.М. Баранова, М.М. Богуславський, В.І. Борисова, В.Г. Буткевич, І.В. Жилінкова, Ю.М. Колосов, Л.Д. Тимченко та інші.

Методологічну основу дослідження представлено діалектичним, порівняльно-правовим методами, завдяки яким співставлено основні моменти кримінально-правового регулювання відносин у сфері усиновлення (удочеріння) за законодавством двох держав – України та Російської Федерації, виділено спільні та відмінні риси, здійснено огляд міжнародного законодавства про усиновлення; методами аналізу та

синтезу, які надали можливість узагальнити стан виконання міжнародних зобов'язань Україною та Російською Федерацією щодо ратифікації міжнародно-правових актів у галузі усиновлення (удочеріння); індуктивним та дедуктивним методами дослідження, за допомогою яких сформульовано висновки щодо позитивних та негативних тенденцій розвитку норм національного законодавства двох держав у цьому напрямі. Також використано інші методи загальнонаукового та конкретно-наукового пізнання (історичний, соціологічний, системно-структурний тощо) задля з'ясування правової природи деяких суспільних явищ.

Торгівля дітьми, у тому числі з метою незаконного усиновлення, що є однією з форм торгівлі людьми, залишається актуальною проблемою сьогодення. Важливим завданням будь-якої держави є забезпечення дієвого та ефективного механізму захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідним є здійснення жорсткого контролю відповідними уповноваженими структурами за дотриманням процедури усиновлення органами та установами, які задіяні у цьому процесі. Надзвичайно важливим моментом є правильність кваліфікації дій винних у порушеннях та зловживаннях осіб.

Законодавством Російської Федерації (далі – РФ), а саме – Федеральним законом «Про міжнародні договори Російської Федерації», прийнятим Державною Думою РФ 16 червня 1995 року, передбачено, що міжнародні договори утворюють правову основу міждержавних відносин, є складовою частиною правової системи РФ. Росія виступає за неухильне дотримання договірних та звичаєвих норм, принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань [4].

Аналогічне положення міститься у статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року, при цьому законодавцем наголошено на пріоритеті міжнародного договору над національним законодавством [5].

Серед міжнародних нормативних документів, у яких викладено низку принципів та стандартів міждержавного усиновлення, слід зазначити Декларацію ООН 1986 року

про соціальні та законодавчі принципи захисту прав дітей та покращення їх добробуту, Конвенцію ООН про права дитини 1989 року, Гаазьку конвенцію про захист та співробітництво у сфері міждержавного усиновлення, яка була прийнята 29 травня 1993 року, набрала чинності 1 травня 1995 року [6, 80]. Міжнародно-правовими актами у сфері захисту дитини від торгівлі та експлуатації є також Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі людьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифіковано Законом України № 716-IV від 03.04.2003 р.), Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, а також Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [7, 41]. Переважна більшість з перерахованих документів є частиною національного законодавства України та Російської Федерації.

Окрім того, Україною також ратифіковано Європейську конвенцію про усиновлення дітей (набрала чинності для України 01.09.2011 р.), Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року, Конвенцію про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 року, Конвенцію про контакт з дітьми від 15 травня 2003 року, Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 року, Європейську конвенцію про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року та низку інших міжнародно-правових актів у галузі захисту прав дітей.

Вітчизняні експерти наголошують, що у правовій базі України налічується близько трьохсот нормативних актів, які містять положення щодо захисту прав дітей. Ці закони і підзаконні нормативно-правові акти мають окремі статті та розділи, у яких приділяється увага захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, дітей-сиріт, дітей-інвалідів, дітей з

вадами розумового або фізичного розвитку, дітей, хворих на невиліковні хвороби, які постраждали від стихійного лиха, катастроф тощо [8, 7].

Останнім часом світове співтовариство визнало та зафіксувало у міжнародно-правових актах перевагу розвитку національного усиновлення як такого, що найбільше відповідає інтересам дитини [9, 95]. Дане положення знайшло своє відображення та конкретизацію у законодавстві багатьох країн, у тому числі Російської Федерації та України.

Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення також закріплює пріоритет національного усиновлення та влаштування дитини в сім'ю в країні походження, встановлює вимоги до держав-реципієнтів, визначає правила взаємодії державних органів, заінтересованих у питаннях міждержавного усиновлення країн, але при цьому держави самі встановлюють процесуальні та інші особливості міждержавного усиновлення [10, 57]. Ратифікація зазначеного вище основоположного міжнародного нормативно-правового документу у галузі усиновлення дітей має для України та Російської Федерації надзвичайно велике значення.

У статті 2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.2000 р. міститься визначення поняття торгівлі дітьми як будь-якого акту або угоди, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування.

Низка міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною, закріплює обов'язок держав з криміналізації відповідних діянь шляхом внесення відповідних змін у національне кримінальне законодавство.

Відображення міжнародно-правових норм національним правом іменується в літературі по-різному: інкорпорація, рецепція, трансформація, імплементація. Як слушно зауважує Ю.П. Дзюба, у питаннях встановлення кримінальної відповідальності відбувається саме трансформація відповідних міжнародно-правових норм у кримі-

нальне законодавство України [11, 177].

Так, нормами статті 3 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.00 встановлено, що кожна держава-учасниця забезпечує, щоб, як мінімум, наступні діяння і види діяльності були повною мірою охоплені її кримінальним або карним правом, незалежно від того, чи були ці злочини вчинені на національному або транснаціональному рівні, або в індивідуальному чи організованому порядку:

а) у контексті торгівлі дітьми, визначеній у статті 2:

1) пропозиція, передача чи отримання будь-якими засобами дитини з метою:

а) сексуальної експлуатації дитини;

б) передачі органів дитини за винагороду;

с) використання дитини на примусових роботах;

2) неправомірне схиляння в якості посередництва до згоди на усиновлення дитини з порушенням застосованих міжнародно-правових актів щодо усиновлення;

б) пропозиція, отримання, передача чи надання дитини для цілей дитячої проституції, визначеній у статті 2;

с) виробництво, розподіл, розповсюдження, імпорт, експорт, пропозиція, продаж або зберігання у вищезазначених цілях дитячої порнографії, визначеної у статті 2 [12].

Окрім того, у статті 17 Європейської конвенції про усиновлення дітей, прийнятої 27 листопада 2008 року, ратифікованої Україною 15 лютого 2011 року, наголошено, що ніхто не може отримувати неправомірної фінансової або іншої вигоди від діяльності щодо усиновлення дитини [13].

Слід погодитись з думкою Медицького І.Б., який, узагальнюючи існуючі позиції науковців щодо розуміння міжнародного кримінального права та його місця в системі права, стверджує, що міжнародне кримінальне право має свої специфічні джерела (передусім, міжнародні договори, конвенції, звичаї та прецеденти). Його норми можуть створюватись як результат діяльності чисельних міжнародних органів та організацій, а також

домовленостей між державами для надання допомоги у боротьбі зі злочинами. Оскільки при конструюванні таких норм зіштовхуються інтереси всіх держав, вони створюють норми права, що визнаються всіма на основі практики міжнародного спілкування, додаючи, у той же час, те корисне, що присутнє у національному законодавстві [14, 4].

Важливий факт: статтею 44 Конвенції ООН про права дитини передбачено зобов'язання держав-учасниць подавати Комітету через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав: а) протягом двох років після набуття чинності цієї Конвенцією для відповідної Держави-учасниці; б) надалі – кожні п'ять років.

За результатами заключних спостережень Комітету ООН з прав дитини, узагальнених під час проведення п'ятдесят шостої сесії у 2011 р., щодо України відзначено, що позитивним зрушенням є ухвалення Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року у березні 2009 р., прийнятого у якості Закону, ратифікація чи приєднання до деяких міжнародних конвенцій та протоколів.

Однак Комітетом висловлено занепокоєння тим, що національне законодавство про права дитини в Україні залишається таким, що не в повній мірі відповідає Конвенції та Факультативним протоколам [15].

Дійсно, пріоритет загальнолюдських цінностей, подальша інтеграція України у європейське та світове співтовариство, задекларовані у Плані дій «Україна – ЄС», Плані заходів щодо реалізації Стратегії національної безпеки України, інших нормативних документах, потребують приведення законодавства нашої держави у відповідність з існуючими міжнародними нормами. Перш за все це стосується вирішення складних питань імплементації у чинне кримінальне законодавство України норм, котрі впливають із ратифікованих нашою державою міжнародних конвенцій [11, 177].

Кримінальним кодексом України передбачено відповідальність за торгівлю людьми

(стаття 149 ККУ), у статтях 168, 169 встановлено кримінальну відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння).

При цьому, відзначаючи поправки до статті 149 Кримінального кодексу про торгівлю людьми, що вводить особливий пункт про «малолітніх», Комітет ООН з прав дитини у 2011 році наголосив на тому, що Кримінальний кодекс України і дотепер не повністю відповідає положенням Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.

Захист прав дітей перебуває серед пріоритетних питань порядку денного міжнародних організацій, членом яких є Російська Федерація, це насамперед ООН, ОБСЄ та Рада Європи. Основоположним орієнтиром здійснення політики у сфері захисту прав дітей є положення Конвенції ООН про права дитини, а також підсумкового документа 27-ї спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН «Світ, придатний для життя дітей» та прийнятої Радою Європи програми «Будівництво Європи для дітей та разом з дітьми» [16, 12].

Нормами статей 154, 155 КК Російської Федерації встановлено кримінальну відповідальність за незаконне усиновлення (удочеріння) та розголошення таємниці усиновлення (удочеріння). Окрім того, стаття 127-1 КК РФ має назву «торгівля людьми».

До 21 листопада 2003 року КК Російської Федерації містив діючу норму статті 152, яка встановлювала відповідальність за торгівлю неповнолітніми. Однак, згодом прийнято Федеральний Закон «Про внесення змін та доповнень до КК Російської Федерації», пунктом 78 якого статтю 152 КК визнано такою, що втратила чинність.

Є.М. Ковальська зазначає, що до 2003 р. у середньому щорічно реєструвалось близько тридцяти двох злочинів, передбачених статтею 152 Кримінального кодексу РФ. На її думку, поза сферою кримінально-правового регулювання залишились злочини, скоєні у відношенні до неповнолітніх без мети експлуатації (наприклад, можливість для бездітної жінки стати матір'ю тощо). Тобто

відміна статті 152 КК РФ призвела до часткової декриміналізації суспільно небезпечних посягань на неповнолітніх [17, 42].

Як стверджує Хавронюк М.І., у Європі, як у жодній іншій частині світу, найбільш яскравою є тенденція до гармонізації законодавства, зокрема, кримінального, що проявилось у фактичному створенні загальноєвропейського законодавства у межах Ради Європи та Європейського Союзу [18, 45].

Як бачимо, низка міжнародних договорів, ратифікованих як Україною, так і РФ, зокрема, Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р., Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р., Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р., Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р., Конвенція ООН про права дитини щодо торгівлі людьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифіковано Законом України № 716-IV від 03.04.2003 р.), Європейська конвенція про усиновлення дітей (набрала чинності для України 01.09.2011 р.), Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р., Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та багато інших міжнародно-правових актів у галузі захисту прав дітей містять положення про вжиття державами-учасниками необхідних заходів з метою відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі. При цьому, наголос слушно робиться на національному усиновленні.

Необхідно відзначити, що Російською Федерацією практикується укладання двосторонніх міжнародних договорів про співробітництво у галузі усиновлення (наприклад, з Італією, Францією), у 2001 році створено державний банк даних про дітей, які залишились без піклування батьків, Уповноважені при Президентові РФ з прав ди-

тини діють в усіх суб'єктах федерації. Таку позитивну практику доцільно було б запровадити й у нашій державі, оскільки двостороння та багатостороння співпраця у цьому напрямі є більш ефективною, на міжнародному рівні закріплюється обов'язок держав вживати заходи з метою запобігання та протидії незаконній діяльності з усиновлення. Подібні законодавчі рішення сприяли б створенню дієвого механізму координаційної діяльності відповідних уповноважених державних органів та служб, задіяних на різних стадіях процесу усиновлення, упорядкуванню низки проблемних аспектів здійснення усиновлення (удочеріння).

Одним з важливих моментів здійснення ювенальної політики як в Україні, так і в Російській Федерації сьогодні є ратифікація Гаазької конвенції про захист та співробітництво у сфері міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. Останніми роками навколо цього питання ведуться жваві дискусії, в обох державах розробляються та обговорюються законопроекти, результатами розглядів яких є направлення на доопрацювання, висловлюються протилежні принципові позиції представників владних структур щодо впливу цього міжнародного документу на ситуацію з міжнародним та національним усиновленням дітей.

Проаналізувавши положення міжнародно-правових актів щодо усиновлення (удочеріння), можна також дійти висновку, що ефективність захисту прав дітей та реагування на суспільно небезпечні посягання у цій сфері діалектично пов'язані з досконалістю відповідних кримінально-правових норм, а отже, проблема гармонізації національного кримінального законодавства з міжнародно-правовими стандартами потребує поглибленого вивчення й надалі.

Література

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. – [Електронний

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено висвітленню актуального питання – ролі міжнародно-правових норм у регулюванні відносин у сфері усиновлення (удочеріння) дітей, гармонізації національного кримінального законодавства щодо захисту прав дітей.

SUMMARY

The article is devoted to the topical issue - the role of international law in the regulation of relations in the field of adoption, the harmonization of national criminal legislation on the protection of children's rights.

ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

3. Костючек М.В. Становлення та розвиток міжнародної системи протидії торгівлі людьми/М.В. Костючек// Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010.- №9(196). – С. 21 – 30.

4. Федеральный закон «О международных договорах Российской Федерации» от 16.06.1995. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.fso.gov.ru/ips/>

5. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.04 №1906-IV.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3767-12>

6. Божик О.В. Кримінально-правова охорона міждержавного усиновлення/ О.В. Божик// Актуальні проблеми держави і права. Випуск 47.- О.: Юрид. л-ра / Одес. нац. юрид. акад., 2009. – С.80-84

7. Середа Г.П. Протидія експлуатації та торгівлі дітьми: міжнародні аспекти вдосконалення кримінального законодавства/ Г.П. Середа// Вісник прокуратури. – 2011. – № 4 (118). – С. 41 – 44.

8. Орлеан А.М. Методичні рекомендації з підтримання державного обвинувачення у справах про торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини. – К., 2009. – 28 с.

9. Деркаченко Ю. Правова забезпеченість і соціальна обумовленість міжнародного усиновлення/ Ю. Деркаченко// Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис. – №4 . – С.95-100.

10. Україна викристалізовує оптимальні законодавчі шляхи для ратифікації Гаазької Конвенції з питань міждержавного усиновлення [Текст]// Юридичний журнал.- 2006.- №11.- С.57.

11. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матері-

али міжнар. наук.- практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. – Х. : Право, 2011. – 456 с.

12. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_b09

13. Європейська конвенція про усиновлення дітей, прийнята 27 листопада 2008 року, ратифікована Україною 15 лютого 2011 року.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a17

14. Медицький І.Б. Основні підходи до розуміння міжнародного кримінального права/ І.Б. Медицький// Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2009. – Вип. 21. – С.1-5.

15. Комітет ООН з прав дитини. Заключні спостереження: Україна.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/unicef_ukraine2011.pdf

16. Из выступления директора Департамента по гуманитарному сотрудничеству и правам человека Министерства иностранных дел Российской Федерации В.А. Небензи / Соблюдение и защита прав, свобод и законных интересов ребенка: «Россия без сирот». Аналитический вестник.- №3(487). – Москва, 2013. – 172 с.

17. Ковальская Е.М. Криминологическая характеристика торговли людьми и использования рабского труда/ Е.М. Ковальская// Вестник Воронежского института МВД России.- 2008. – №3. – С.39-45.

18. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.